

М. Стріха, доктор фізико-математичних наук, віце-президент АН ВШ України:

«...НАН України під проводом Бориса Патона вистояла кризові 1990-ті, коли місяцями не платили зарплат, а температура в інститутах узимку нерідко трималася близько нульової позначки. Якби академію очолював хтось інший – не такий авторитетний, не з такими чіткими моральними принципами – її, напевно, спіткала б доля Чорноморського морського пароплавання. НАН навіть приросла різними інститутами, які раніше працювали переважно на “оборонку”, підпорядковуючись безпосередньо Москві...

І досі в НАН працює майже 40 тис. людей, які в умовах смішного за світовими мірками фінансування (річний бюджет академії – 2,3 млрд грн) примудряються отримувати першорядні результати. Як фізик, можу засвідчити: майже у всіх нобелівських лауреатів з фізики останніх років були українські “співавтори”, чий внесок у сучасний стан відповідної проблеми – незаперечний. Так, нобеліантами за отримання графену стали колишні росіяни Гейм і Новосьолов, що працюють в Англії, але саме теоретичний результат киян Гусиніна і Шарапова допоміг встановити одну з найдивовижніших властивостей графену: електрони в ньому мають “нульову” масу. А бозон Гігса на Великому адронному колайдері вдалося зареєструвати за допомогою детекторів, виготовлених у Харкові.

Але чудес не буває. Українські вчені (завдяки власній самовідданості і всупереч власній державі) ще здатні отримувати результати рівня, близького до нобелівського. Проте на нобелівські премії претендувати не можуть – через брак сучасного обладнання. Тому на запитання “Чи може сьогодні в Україні бути нобелівський лауреат?”, правильна відповідь звучить так: “Може, але лише проїздом”. Це й не дивно. Дивом є радше те, що, отримуючи від держави фінансування на рівні одного західного пристойного, але не найкращого університету, НАН примудряється бути все ж поважним гравцем на ниві світової фундаментальної науки.

...Отже, підіб’ємо підсумки. Вельми високий (як на мізерні вкладені кошти) рівень фундаментальної науки все ще залишається стратегічним ресурсом України. Але й цей ресурс не вічний. Навіть за відсутності колапсів і потрясінь його вистачить ще років на 10–15. За цей час у силу біологічних причин відійде старше покоління, яке підтримує життя в українських інститутах. А талановита українська молодь у науку, де перша зарплатня менша 2 тис. грн і перспективи забезпечити себе житлом дорівнюють нулю, йде вельми неохоче (зате діють апробовані “мости”, якими кращі випускники наших ВНЗ рушають прямісінько до західних лабораторій).

Але це – за інерційного сценарію. Натомість сьогодні, в переддень 95-річного ювілею академії і її президента, дедалі частіше говорять про можливість реалізації іншого, швидкого й катастрофічного. І “дзвіночком” стали нещодавні події академічного реформування в Росії.

У вересні реформу Російської академії наук було ухвалено остаточно. Вчені втратили контроль за майном своїх інститутів. Сьогодні загальний настрій російських колег можу окреслити як “глибоку депресію”. І все ж ризикну стверджувати: навіть кінець “сьогоднішньої” РАН ще не означатиме кінця російської науки.

А ось для України російська реформа може мати значно сумніші наслідки. Відомо, що в нас теж не бракує охочих “ефективніше” розпорядитися землею і майном НАН та галузевих академій. Російська реформа викликає природну спокусу реалізувати щось подібне і в Україні. Здійснити це буде порівняно нескладно: “наукового лобі” у владі фактично немає, а більшість експертів (і з владного, і з опозиційного боку) переконані, що НАН є віджилим “сталінським” дітищем. І доводити їм, що, по-перше, академію створив зовсім не Сталін, а гетьман Павло Скоропадський, а по-друге, аналогічні академічні структури досі успішно працюють не лише в комуністичному Китаї, але й у демократичних Німеччині, Франції, Польщі, – нікому досі так і не вдалося. Як не вдалося переконати цих експертів й у тому очевидному факті, що НАН навіть в умовах хронічного безгрошів'я досі спромагається продукувати не лише фундаментальні результати світового рівня, але й пропонувати “проривні” технології (якими, на жаль, більше цікавляться за кордоном).

І якщо НАН буде “реформовано” саме за російським сценарієм, це реально означатиме кінець природничих і технічних наук в Україні. Адже досі українська наука якось існувала, бо академією керували консервативні, але залюблені в науку академіки (при цьому НАН залишається, напевно, останньою в Україні великою державною структурою, де призначення на керівну посаду ще здійснюється за фаховими критеріями, а не з бажання забезпечити “хлібне місце” потрібній людині).

...Не викликає сумнівів: академія неминуче повинна модернізуватися, оплата наукової праці мусить залежати від реальних здобутків (сьогодні все ще панує радянська “зрівнялівка”), а система оцінювання цих здобутків – відповідати світовій.

Але щоб зміни не перетворилися на колапс, потрібно пам'ятати: Україна через низку причин політичного й економічного штибу не має, на жаль, шансів у ближчому майбутньому перейти до англо-саксонської університетської системи організації науки (бо там університети мають

великі гроші й необмежену автономію – ані того, ані другого їм в Україні зараз ніхто не дасть!). Реальний вибір, який стоїть перед українською наукою сьогодні: або збереження академічної системи (що зовсім не виключає необхідності посиленого накачування “наукових м’язів” університетів і поступового реформування самої НАН), або ж загибель цілих наукових напрямів, які сьогодні визначають науково-технічний прогрес. Адже від ліквідації академії не виграє ніхто: якщо сьогодні загинуть біологічні чи фізичні установи НАН, то завтра безнадійно ослабнуть і відповідні факультети університетів.

Сучасна наука – це надскладна система, яка створюється десятиліттями. Зруйнувати її можна легко, а відновити “з чистого аркуша” – майже неможливо. Це, до речі, підтверджує досвід Бразилії, Мексики, Ірландії, Туреччини, які вкладають казкові за українськими мірками гроші для того, аби створити сучасну науку в себе. Але й досі не досягли ще й сьогоднішнього українського рівня» *(Стріха М. Наука в Україні: зруйнувати – легко, відновити – майже неможливо // Світ (http://www1.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/13_4344_4.aspx). – 2013. – № 43–44).*